

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра загальної та практичної психології

Дипломна робота
(бакалавра)

з теми: **«ВПЛИВ ТРИВОЖНОСТІ НА ПРОЯВИ ОБМАНУ У
ПІДЛІТКІВ»**

Виконала: студентка 4 курсу
Ps1-B19z групи
спеціальності 053 Психологія
(заочна форма навчання)
Цесак Наталія Миколаївна

Керівник:
Онуфрієва Ліана Анатоліївна,
доктор психологічних наук,
професор, завідувач кафедри
загальної та практичної психології

Рецензент:
Гончарук Наталія Миколаївна,
доктор психологічних наук,
доцент, доцент кафедри
загальної та практичної психології

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФЕНОМЕНУ ОБМАНУ І ТРИВОЖНОСТІ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ.....	8
1.1. Феномен брехні у психологічній літературі.....	8
1.2. Поняття «тривожності» та її психологічна характеристика.....	15
1.3. Психологічні особливості підліткового віку.....	23
Висновки до першого розділу.....	30
РОЗДІЛ II. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМ ПРОЯВУ ОБМАНУ У ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ІЗ РІВНЕМ ТРИВОЖНОСТІ ОСОБИСТОСТІ.....	31
2.1. Організація та методи дослідження	31
2.2. Аналіз результатів дослідження.....	39
2.3. Особливості подолання особистісної тривожності.....	55
Висновки до другого розділу	61
ВИСНОВКИ	62
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	64
ДОДАТКИ.....	70

ВСТУП

Актуальність дослідження. Соціально-економічні та соціально-психологічні обставини життя і діяльності сьогодні в умовах війни, а напередоні ще в умовах карантинних обмежень призводять до складних ситуацій, розв'язати які не всім і не відразу під силу. Саме через різного роду об'єктивні та суб'єктивні причини. У наш час, особливо в гуманітарних науках спостерігається підвищена цікавість до проблеми розуміння сутності правди і її психологічних підтипів – брехні, обману, неправди. Причини актуальності цих проблем очевидні: широке розповсюдження вказаних комунікативних феноменів визначає їх соціальну значимість і диктує стійку потребу в їх вивченні.

Дослідження брехні може допомогти зрозуміти чимало аспектів у людських відносинах. Галузі, в яких обман або, принаймні його можливість, не використовується є не чисельними.

Брехня є настільки природною, що без неї важко обійтися в скрутному становищі, і її без усяких вагань можна віднести до усіх сфер людської діяльності.

Дослідженнями означеної проблеми займалися такі психологи як О.Т. Баришполець, А.Ф. Стіхарц, Р.В. Бартон, Н.М. Калька, М.В. Цивінська, І.М. Зубач, А.В. Коллі-Шамне, Н.В. Ковальова, Л. Коулман, П. Кей, Дж.А. Подлесні і Д.С. Раскін, Г.Л. Карсон, Пол Екман та ін. Науковці чимало часу і сил присвятили дослідженню цієї проблеми.

Американський психолог Пол Екман здійснив глибокий і надзвичайно цікавий психологічний аналіз обману: його мотивів, різновидів, особистісних і ситуативних детермінант, які сприяють чи, навпаки, перешкоджають виникненню даного феномену в ситуації спілкування з людьми.

Дослідник Пол Екман зазначав, що згідно його визначення обману як навмисного введення в оману іншої людини, приховування правди – також брехня, як і висловлення неправди, особливо якщо той, від кого приховують

інформацію, очікує її отримати без спеціальної на це вимоги (Пол Екман, 2019). Людина формується в суспільстві, а, отже, її становлення безпосередньо залежить від його умов. Для сучасного етапу розвитку суспільства характерні політичні, економічні, соціальні кризи, злети і падіння, переосмислення моральних цінностей. І серед тих, кому важко пристосуватися до умов сьогодення, є підлітки. Дедалі частіше ми зустрічаємося з фактом обману через засоби масової інформації, в повсякденному житті, а особливо серед підростаючого покоління. У зв'язку з цим постає питання: чому підлітки часто у вирішенні власних проблем виявляють високий рівень обману, і що можна зробити для його зменшення?

Актуальність дослідження зумовлена тим, що існує недостатня кількість чітко встановлених фактів з питань обману в підлітковому віці. А інформація, що існує в цій області, має характер гіпотез. Проте не означає, що вказані роботи не мають ніякого значення, вони є теоретичними.

Тому у нашому дослідженні ми спробували розглянути детальніші питання, а саме: особливості прояву обману у підлітковому віці, залежність обману від рівня тривожності, і наскільки взагалі властивий обман підліткам.

Подальше продовження дослідження цієї проблеми дуже важливе, оскільки із удосконаленням життя люди знаходять різні способи того, як можна обманути один одного, а відповідно, як саме це можна помітити; на якому рівні здійснюється обман у певних ситуаціях і як це можна контролювати.

Об'єктом дослідження – вплив тривожності на прояви обману.

Предмет дослідження – вплив рівня тривожності особистості підлітка на особливості прояву обману.

Мета дослідження – вивчити вплив рівня тривожності підлітка на особливості прояву обману.

Гіпотеза дослідження – різний рівень особистісної тривожності підлітка визначає різні форми прояву обману у взаєминах.

Для досягнення поставленої мети потрібно було вирішити такі **завдання**: здійснити психологічний аналіз змісту проблеми у науковій літературі; підібрати психодіагностичний інструментарій для виявлення психологічних особливостей прояву обману в залежності від рівня особистісної тривожності підлітка; здійснити аналіз отриманих результатів; на основі отриманих результатів сформулювати відповідні висновки.

Теоретико-методологічною основою дослідження стали праці таких дослідників як П.В. Буленко, С.Д. Максименко, М.І. Мушкевич, Р.П. Федоренко, Я.О. Гошовський, А.М. Прихожан, Л. Виготський, З. Фрейд, К. Хорні, Ч. Спілбергер, Пол Екман, Р. Бартон, Г. Карсон, П. Кей, Б. Дарки, Філіпса, Норакидзе, Дж. Тейлор тощо.

Методи дослідження. Для проведення емпіричного дослідження використано такі методики: «Шкала оцінки рівня реактивної і особистісної тривожності (Ч.Д. Спілбергер, Ю.Л. Ханін)»; методика діагностики шкільної тривожності Філіпса; шкали L «щирості», F «достовірності», K «корекції» з Міннесотського багатофакторного особистісного опитувальника (MMPI); анкета-опитувальник «Моє ставлення до обману».

Наукова новизна дослідження полягає у вивченні підліткової тривожності як передумови виникнення обману.

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що отримані результати є якісним доповненням існуючих наукових поглядів на проблему підліткової брехливості, а саме, чи впливає рівень особистісної тривожності на використання підлітками обману.

Практичне значення роботи полягає у можливості застосування отриманих результатів дослідження в діяльності шкільних психологів, учителів, вихователів. Також результати можуть бути використані батьками при вихованні дітей.

Надійність і вірогідність забезпечено методологічною обґрунтованістю теоретичних положень, відповідністю методів меті та завданням дослідження, репрезентативністю вибірки, відповідністю

діагностичного інструментарію критеріям валідності та надійності, використанням сучасного апарату багатовимірної статистики.

База дослідження. Емпіричне дослідження з означеної проблеми було проведено на базі Хмельницької середньої загальноосвітньої школи №18 I-III ступенів імені В. Чорновола (вул. Симона Петлюри, 12, м. Хмельницький). При формуванні вибірки особлива увага була звернена на те, щоб у дослідженні взяли участь саме діти-підлітки. Тому для формування базової вибірки з трьох 7 класів для тестування було відібрано (за принципом добровільності) 49 учнів одного віку (12 років).

Апробація та впровадження результатів. Результати проведеного дослідження доповідалися автором та отримали схвалення на таких міжнародних конференціях: на VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми експериментальної психології: досвід та перспективи» на пошану професора А.І. Шинкарюка (26 жовтня 2022 р., м. Кам'янець-Подільський), на VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми сучасної психології: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень молодих науковців» (Кам'янець-Подільський, 17 листопада 2022 р.), на VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології особистості на європейському просторі» (Кам'янець-Подільський, 15 лютого 2023 р.), на XV Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин» (Кам'янець-Подільський, 21 квітня 2023 р.) та знайшли своє відображення у публікації автора.

Публікації.

Цесак Н.М. Вплив тривожності на прояви обману у підлітків. *Актуальні проблеми психології особистості на європейському просторі, 15 лютого 2023 р.* : Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції / за ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О.В., 2023. С. 78–81.

Структура та обсяг дипломної роботи. Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел. Основний зміст роботи викладено на 63 сторінках. Робота містить 19 рисунків, 4 таблиці.

ВИСНОВКИ

За результатами теоретико-емпіричного дослідження підтверджено висунуту гіпотезу, що уможливило зробити такі висновки:

1. Дослідженнями означеної проблеми займалися такі психологи як О.Т. Баришполець, А.Ф. Стіхарц, Р.В. Бартон, Н.М. Калька, М.В. Цивінська, І.М. Зубач, А.В. Коллі-Шамне, Н.В. Ковальова, Л. Коулман, П. Кей, Дж.А. Подлесні і Д.С. Раскін, Г.Л. Карсон, Пол Екман та ін. Науковці чимало часу і сил присвятили дослідженню цієї проблеми.

Обман – це дія, за допомогою якої одна людина вводить в оману іншу, чинячи це навмисно, не повідомляючи попередньо про свої наміри і без чіткого вираження зі сторони жертви прохання не відкривати правду.

2. Висока тривожність сучасних дітей, перш за все, пов'язана із соціально-політичною, соціально-економічною ситуацією, з «домашніми дітьми», тоді як в наприкінці ХХ століття вона викликала негативними санкціями з боку школи. Високотривожна дитина переживає постійні страхи через те, що з батьками що-небудь станеться, через війну, страху відсутності грошей в сім'ї, фізичного насилля, невизначеності у майбутньому тощо. Тривожні діти можуть бути не такими успішними в школі, їх важче адаптувати у суспільстві, в них важче розвинути дух здорового конформізму і почуття відповідальності, які необхідні для адаптації в будь-якому соціумі.

3. Ґрунтуючись на результатах теоретичного аналізу, було підібрано діагностичні методики, апробація яких дала такі результати:

- Підлітки з високим рівнем особистісної тривожності відчуваються тривожно і в школі, а це може негативно впливати на якість засвоєння навчального матеріалу, а відповідно на їхню успішність.

- Діагностовані з низьким рівнем особистісної тривожності в меншій мірі схильні використовувати обман, ніж їхні однолітки з високою особистісною тривожністю. Встановлено, що рівень тривожності особистості підлітка впливає на прояв обману.

- Високотривожні підлітки користуються різними формами обману (перекручування і замовчування), ніж їхні ровесники з низькою тривожністю (замовчування). Тобто, різний рівень особистісної тривожності підлітка визначає різні форми прояву обману.

4. Здійснене дослідження проблеми впливу тривожності на прояви обману у підлітковому віці не вичерпує всіх її аспектів. У перспективі вбачаємо дослідження поглибленого вивчення підліткової брехливості та засобів її зниження і профілактики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антоненко Т. Л. Основні принципи становлення ціннісно-сміслової сфери особистості. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2018. Вип. 5. С. 6–19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/domtp_2018_5_3.
2. Баришполець О.Т. Брехня в інформаційному просторі та міжособовій комунікації: монографія. Кіровоград, 2013. 648 с.
3. Божик Л.М. Підліток на шляху до себе. *Шкільний світ*. 2000. №5. С. 2.
4. Буленко П.В., Мушкевич М.І., Федоренко Р.П. Діагностика особистості в практичній діяльності психолога. Луцьк : Вежа, 1996. 321с.
5. Вереніч Н. Особливості тривожності сучасних підлітків. *Психолог*. 2004. №23-24. С. 41–42.
6. Галян І.М. Соціокультурні виміри ціннісно-сміслових настанов особистості. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського*. Сер.: Психологічні науки. 2013. Т. 2. Вип. 10. С. 79–83. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdups_2013_2_10_17.
7. Галян І.М. Психодіагностика : навч. посіб. 2-ге вид., стереотип. Київ : Академвидав, 2011. 464 с.
8. Горбатюк М.М. Міжособистісні стосунки як чинник соціального становлення особистості. *Особистісні та ситуативні детермінанти здоров'я* : Збірник матеріалів конференції ДНУ імені Василя Стуса. 2019. С.60–64.
9. Дмитрієва С.М., Бутузова Л.П. Психологічні особливості самооцінки та рівня домагань старшокласників. *Наука і освіта*, 2016 (5). С. 166–171. URL: [_https://doi.org/10.24195/2414-4665-2016-5-26](https://doi.org/10.24195/2414-4665-2016-5-26)
10. Кайдалова Л.В., Пляка Л.Г. Психологія спілкування. Харків : НФаУ. 2011. 132 с.

11. Калька Н.М., Цивінська М.В., Зубач І.М. Детекція брехні у спілкуванні: соціально-психологічний аспект: навч.-метод. посібник. Львів, 2017. 120 с.
12. Качаєва А. Шкільна тривожність: її вплив на розвиток учня. Психолог. 2000. № 13. С. 4.
13. Кісарчук З., Омельченко Я. Психологічна допомога дітям з тривожними станами. Київ : Шкільний світ, 2008. 112 с.
14. Кляпець О.Я. Шлюбно-сімейні домагання особистості як спосіб вибудовування нею власного майбутнього. Життєві домагання особистості : монографія / за ред. Т.М. Титаренко. Київ : Педагогічна думка, 2007. С. 227– 257.
15. Коллі-Шамне А.В., Ковальова Н.В. Психологічні ідентифікатори та мотивація брехні в дитячому та підлітковому віці. *Актуальні проблеми психології в закладах освіти*. 2022. Випуск 12. С. 23–35
16. Корольчук М.С., Осьодло В.І. Психодіагностика Київ : Ельга, 2007. 400 с.
17. Коцур Н.І., Гармаш Л.С. Психогігієна: Навчальний посібник. Чернівці: Книги 21ст., 2005. 380 с.
18. Кутішенко В.П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій): Навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. 128 с.
Кучерявець В.Г. Особливості вербалізації танатичної тривожності в період дорослішання. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (15 травня 2009 р.)*. Чернівці : Книга – ХХІ, 2009. С. 458–461.
19. Легун О.М. Роль цінностей і ціннісних орієнтацій у розвитку особистості. *Проблеми загальної та педагогічної психології* : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка НАПНУ. Київ, 2010. Т. XII, ч. 4. С. 241–248.
20. Лавріненко В.А. Особливості системи цінностей підлітків-неформалів, яким властиві різні тенденції у міжособистісній взаємодії. *Збірник*

наукових праць «Проблеми сучасної психології». Кам'янець-Подільський. 2018. Вип. 40. С. 185–196. DOI: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2018-40.185-196>.

21. Лаврінченко В.А. Структурні та змістовні характеристики смислової сфери підлітків із неформальних об'єднань. *Психологія і особистість*. 2020. №1 (17). С. 71–93. DOI: <https://doi.org/10.33989/2226-4078.2020.1.195231>.
22. Лемещук В.Р. Динаміка соціальних страхів сучасних підлітків. *Практична психологія та соціальна робота*. 2006. №12. С. 35–37.
23. Лепіхова Л.А. Соціально-психологічні складові цілеспрямованої системи особистості шкільної молоді. Життєві домагання особистості : монографія / за ред. Т.М. Титаренко. Київ : Педагогічна думка, 2007. С. 133–165.
24. Максименко С.Д. Розвиток психіки в онтогенезі : [В 2 т.]. Т. 1 : Теоретико-методологічні проблеми генетичної психології : монографія. Київ : Форум, 2002. 319 с.
25. Максименко С.Д. Розвиток психіки в онтогенезі: [В 2 т.]. Т. 2 : Моделювання психологічних новоутворень: генетичний аспект: монографія. Київ : Форум, 2002. 335 с.
26. Максименко С.Д. Генетическая психология. Київ : «Ваклер», 2000. 319 с.
27. Максименко С.Д., Руденко Я.В., Кушнєрьова А.М., Невмержицький В.М. Психічне здоров'я особистості. За заг. ред. С.Д. Максименка. Київ: Вид-во Людмила, 2021. 437 с.
28. Максименко С.Д., Губенко О.В. Досвід реалізації генетико-моделюючого методу в дослідженні психологічних механізмів наукового відкриття (на прикладі історії створення теорії відносності). *Актуальні проблеми психології. Методологія і теорія психології*. 2018. Т. 14. С. 199–209. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/714315>.

29. Меднікова Г.І. *Самооцінка та рівень домагань особистості як динамічна система* : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Одеса, 2002. 22 с.
30. Нестеренко В.О. Проблема співвідношення захисних механізмів особистості та тривожності. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: педагогічні та психологічні науки* / [гол. ред. Л.М. Романишина]. 2009. № 51. С. 159–159.
31. Омельчинко Я., Кісарчук З. Психологічна допомога дітям з тривожними станами. Київ : Шкільний світ, 2008. 112 с.
32. Осадько О. Страх тривоги: специфіка психологічної допомоги. *Психолог*. 2004. № 13. С.9–12.
33. Пенькова О.І. Сімейно-родинні ціннісні орієнтації у духовному розвитку старшокласників. Виховання духовності особистості. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. С. 34–48.
34. Поліщук В.М. Вікова та педагогічна психологія. Навчально-методичний посібник. Суми : ВТД «Універсальна книга», 2005. 220 с.
35. Пол Екман. Теорія брехні. Київ : КМ-БУКС, 2019. 320 с.
36. Прихожан А.М. Причини, профілактика і подолання тривожності. *Психологічна наука і освіта*. 1998. № 2. С. 11–17.
37. Романюк Л.В. Психологія становлення цінностей особистості : автореф. дис. ... д. психол. наук. Київ, 2014. 48 с.
38. Савчин М.В., Василенко П.П. Вікова психологія: Підручник. Київ : «Академвидав», 2005. 360 с.
39. Скрипченко О.В., Долинська Л.В., Огороднійчук З.В. та ін. Вікова та педагогічна психологія: Навчальний посібник. Київ : Каравела, 2009. 400 с.
38. Сорочинська В.Є. Організація роботи соціального педагога: Навчальний посібник. Київ : Кондор, 2005. 198 с.
40. Терновик Н., Славіна Н. Психологічний тренінг розвитку суб'єктності особистості в підлітковому віці. *Збірник наукових праць «Проблеми*

сучасної психології», 2020, 48. 272–292. URL: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2020-48.272-292>

41. Титаренко Т.М. Життєві домагання як соціально-психологічний механізм самоздійснення особистості. Життєві домагання особистості : монографія / за ред. Т.М. Титаренко. Київ : Педагогічна думка, 2007. С. 9–32.
42. Томчук М.І. Психологія тривоги, страху та агресії особистості в освітньому процесі : монографія. Вінниця : Віндрук, 2018. 199 с.
43. Фройд З. Вступ до психоаналізу / пер. з нім. П. Таращук. Київ : Основи, 1998. 709 с.
44. Фрейд З. Психология бессознательного. Москва, 1990.
45. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. Москва, 1994.
46. Фромм Е. Втеча від свободи / пер. з англ. М. Яковлев. Харків: «КСД», 2019. 288 с.
47. Хорни К. Ваши внутренние конфликты. Санкт-Петербург, 1997.
48. Хорні К. Наші внутрішні конфлікти. Серія: Психологічні технології. Видавництво: Академічний проект, 2007.
49. Чопик С.В. Розвиток рівня домагань як передумова становлення особистості молодшого школяра. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*, 2012. Вип. 15. 760–770. URL: <http://eehb.dspu.edu.ua/index.php/2227-6246/article/view/160744/159959>
50. Шевченко Н.Ф. Особистісна тривожність та шкільна адаптованість у підлітків: співвідношення та вікова динаміка. *Вісник Херсонського державного університету*. Херсон, 2006. №16. С.166–177.
51. Шевченко Н.Ф., Заможна Є.М. Гіперфункція тривожності у підлітків: превентивна стратегія. *Практична психологія та соціальна робота*. 2007. № 7. С. 17–22.
52. Шевченко Н.Ф., Сошина Ю.М. Ціннісно-сміслові настановлення підлітків : монографія. Запоріжжя : Запорізь. нац. ун-т, 2017. 225 с.

53. Яновська Т.А., Когут І.В. Особливості ціннісно-сміслової сфери підлітків. *Психологія і особистість*. 2020. № 2 (18). С. 189–204. DOI: <https://doi.org/10.33989/2226-4078.2020.2.211921>.
54. Lavrinenko V. Substantive aspects of the adolescent's from informal unions meaning sphere. *Scientia. Theory and practice of modern science* : collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the II International Scientific and Theoretical Conference (17.11.2021). European Scientific Platform. 2021. No 3. P. 70–72. DOI: <https://doi.org/10.36074/scientia-12.11.2021>.
55. Maksymenko, S., Serdiuk, L. Psychological Potential of Personal Self-realization. *Social Welfare: Interdisciplinary Approach*, 2016, 6 (1). P. 92–100. URL: <http://dx.doi.org/10.21277/sw.v1i6.244>